

Željko Bogdan, dipl. oec.

PRIKAZ KNJIGE

NASLOV: "CONCISE ECONOMIC HISTORY OF THE WORLD:
FROM PALEOLITHIC TIMES TO THE PRESENT"

AUTORI: RONDO CAMERON – LARRY NEAL

Izdavač: Oxford University Press

Godina izdanja: 2004.

SINTETIZIRANI PRIKAZ DJELA

Opseg i raspored građe

Knjiga Ronda Camerona i Larryja Neala: "*A Concise Economic History of the World*" izašla je 2003. u izdanju Oxford University Press-a. Izuzme li se Uvod (*Preface*), razdijeljena je u 16 cjelina koje, kako joj i sam naslov sugerira, opisuju tijek povijesti s ekonomskog gledišta, od početka ljudskog roda pa do današnjih dana. One su redom: *Introduction: Economic History and Economic Development* (Uvod: Ekonomska povijest i ekonomski razvoj), *Economic Development in Ancient Times* (Ekonomski razvoj u zemljama starog Istoka i u antičkom periodu), *Economic Development in Medieval Europe* (Ekonomski razvoj u srednjovjekovnoj Europi), *Non-Western Economies on the Eve of Western Expansion* (Nezapadne ekonomije na rubu zapadne ekspanzije), *Europe's Second Logistic* (Europska druga logistika¹), *Economic Nationalism and Imperialism* (Ekonomski nacionalizam i imperijalizam), *The Dawn of Modern Industry* (Buđenje moderne industrije), *Economic Development in the Nineteenth Century: Basic Determinants* (Ekonomski razvoj u devetnaestom stoljeću: osnovne odrednice), *Patterns of Development: The Early Industrializers* (Primjeri razvoja: ranije industrijalizirane zemlje), *Patterns of Development: Latecomers and No-Shows* (Primjeri razvoja: kasnije industrijalizirane zemlje i one koje to ne pokazuju), *Strategic Sectors* (Strateški sektori), *The Growth of the World Economy* (Rast svjetske ekonomije), *Overview of the World Economy in the Twentieth Century* (Pregled svjetske ekonomije u dvadesetom stoljeću), *International Economic Disintegration* (Međunarodna ekonomska dezintegracija), *Rebuilding the World Economy, 1945-1973* (Ponovna izgradnja svjetske ekonomije 1945.-1973.), *The World Economy at the Begining of the*

---

¹ Riječ *logistika* proizlazi iz činjenice da tijekom razvoja autori opisuju pomoću logističke krivulje. Riječ je o krivulji koja zbog svog "S oblika" zorno može prikazati tijek rasta i stagnacije gospodarstva. Tijek gospodarskog razvoja Europe od antičkog vremena autori opisuju preko četiri logističke krivulje, o čemu će više riječi biti u nastavku prikaza.

Twenty-First Century (Svjetsko gospodarstvo na početku 21. stoljeća). Prije samog izlaganja materije postoji popis slika i tabela koje se u knjizi pojavljuju.

Analiza strukture i sadržaja djela.

Za razliku od opće povijesti ovdje je bitan naglasak usmjeren na gospodarske odrednice razvoja pojedinih društava, stoga se pokušava dati odgovor kakav je bio ekonomski rast u pojedinim epohama te kojim faktorima je bio determiniran u tim razdobljima. Bitan naglasak je usmjeren i na razvoj stanovništva jer su porast broja stanovnika i gospodarski rast u pozitivnoj korelaciji. S jedne je strane gospodarski rast moguće promatrati kao indikatora boljeg standarda stanovišta što je uvjetovalo veći fertilitet od mortaliteta, a time, uz egzogeno određene komponente mehaničkog kretanja broja stanovnika, i porast ukupnog broja stanovnika. Međutim s druge strane veći je broj stanovnika mogao doprinijeti i većoj kreativnosti u društvu, a time za ona razdoblja i većem tehnološkom napretku pa i ekonomskom rastu.

Prema autorima, tijek razvoja svjetskog gospodarstva se odvijao kroz četiri faze rasta i stagnacije ekonomije koje se mogu prikazati logističkim krivuljama. Prva se logistička krivulja može za Europu prikazati za period IX. – XIV. st., iako se ista može prikazati i za antički period. Druga logistička krivulja se može prikazati za period od XV. do XVII. st. Treća logistička krivulja odnosi se na period od XVIII. st. Dok se četvrta odnosi na period nakon Drugoga svjetskog rata. Sad samo treba objasniti faktore koji su utjecali na "izmjene" ovih logističkih krivulja.

Prvi značajan razvojni skok u ljudskom društvu uslijedio je kad se počeo baviti poljoprivredom, što se dogodilo još u mlađem kamenom dobu, a to je još više pospješila izgradnja irigacijskih sustava u dolinama velikih rijeka (Nil, Eufrat i Tigris, Ind, Yantze-Kiang, Hoangho). Trgovanje s Mezopotamijom omogućilo je i razvoj istočnog Mediterana zbog čega će ovaj prostor do oko 200 godina poslije Krista biti u trgovinskom dijelu najznačajniji dio. Širenju trgovine u značajnoj mjeri pridonosi i grčka kolonizacija, ali i rimska ekspanzija odnosno period tzv. Rimskog mira koji je obuhvatio prva dva stoljeća nove ere. Nedaće koje su dovele do raspada Rimskog Carstva u njegovom zapadnom dijelu dovele su do stagnacije nakon koje će doći do ponovnog uzleta tek u IX. st. Nasuprot tome, istočni dio Carstva se, između ostalog, zahvaljujući snažnoj trgovini kojom je dominiralo istočno Sredozemlje uz niz kriza, uspjelo znatno duže održati. Raspad antičkog društva koje je s jedne strane stvorilo zadivljujuća djela neprocjenjive umjetničke vrijednosti, s druge nije stvorilo temelje za značajniji ekonomski rast, naveo je autore da obrazloženje tog problema traže u osnovnom proizvodnom faktoru koje je karakteriziralo, kako zemlje Starog istoka, tako u još znatnijoj mjeri antičku Grčku i Rim – robovima. Zato su svoj zaključak iskazali riječima: "*Društvo zasnovano na ropstvu može proizvesti remek-djela u umjetnosti i književnosti, ali ne može proizvesti održivi ekonomski rast*"².

Dijelove nekadašnjeg zapadnog dijela Rimskog Carstva koje su, stvarajući pustoš, naseljavali barbari, ali i dodatno pustošila epidemija kuge, ekonomski je napredak "zaobišao" idućih nekoliko stoljeća. On se mogao opaziti tek u IX i X. st., a bio je povezan s napretkom u poljoprivredi koji je rezultirao poboljšanom ishranom stanovništva, a time i njegovim rastom. Razvoju poljoprivrede pridonijeli su primjena trogodišnjeg plodoreda (umjesto dotadašnje grčko-rimske dvopoljne zemljoradnje), otkriće asimetričnog pluga s kotačima i odgrnjačom, te češća upotreba željeza pri izradbi poljoprivrednih alatki. Sve je ovo

² Rondo Cameron – Larry Neal: op. Cit. str. 43.

omogućilo i uzgoj kvalitetnijih namirnica koje su pridonijele boljoj ishrani. A napredak je pridonio i postupnoj obnovi života u gradovima (od XI. st. nadalje). Usporedno s razvojem poljoprivrede dolazi i do postupnog razvoja manufakture (tekstilna industrija, građevinarstvo, metalurgija, kožarstvo, lonačarstvo), ali i trgovine. Premda je oko 1000. godine tehnološki razvoj bio na razini onog u antičkom vremenu, mora se naglasiti da je produktivnost rada znatno porasla u odnosu na antičko vrijeme. Logistička krivulja je, međutim, tijekom XIV. st. došla do svojeg vrha što su pospješili glad, ratovi, klimatske i društvene prilike te epidemija strašne kuge koja je 1348. opustošila čitavu Europu.

Do novog europskog uzleta došlo je u XV. st. kada je nakon kuge i dobivanja većih realnih nadnica došlo do rasta europskog stanovništva, što se održalo do XVII. st.³. Taj period je povezan s velikim zemljopisnim otkrićima i europskim naseljavanjem zapadne Zemljine polutke koji su označili premještanje trgovine načinima s mediteranskog prostora, osobito talijanskog, najprije na Španjolsku i Portugal, a potom na sjeverne dijelove Europe. Međutim autori ovdje ističu da je pad talijanske trgovine bio više apsolutan nego relativan zbog porasta obujma cjelokupne europske trgovine⁴. Ta otkrića pripisuju napretku brodogradnje i navigacijskih tehnika⁵. Unatoč ovom "pozitivnom" periodu, mora se istaknuti da se nije poboljšala produktivnost u poljoprivredi pa "za Europu kao cjelinu prosječna produktivnost poljoprivrede u XVI. st. vjerojatno nije bila veća nego u XIII. st., a izgleda da je donekle pala u XVII. st."⁶. Ovaj pad produktivnosti poljoprivrede, autori pripisuju nizu razloga⁷:

1. Zbog povećanja broja stanovnika veći broj ljudi radio je na zemlji što je vjerojatno značilo i nižu proizvodnost rada
2. Kultiviralo se prije neobrađenu zemlju (pustopoljine i močvare) i pretvaralo pašnjake u oranice, a oboje je značilo dobivanje manje plodne zemlje
3. Zbog smanjenja pašnjaka došlo je i do smanjenja stoke koja bi služila za gnojenje.

Slična situacija bila je i s inovacijama u industriji koje su bile stalne, ali u malom obujmu jer su je otežavali i institucionalni uvjeti, no najveće inovacije bile su u Nizozemskoj što joj je omogućilo da ima najveću trgovačku flotu pomoću koje su potom zagospodarili trgovinom u Europi.

Razdoblje od druge polovice XVIII. st. karakterizira bujan razvoj industrije, što je u široj literaturi nazvano *prva industrijska revolucija*, terminom s kojim se autori knjige uopće ne slažu, jer su industrijska postrojenja postojala i ranije (protoindustrijsko razdoblje), pa razvoj industrije nije uslijedio "preko noći"⁸. No razlike u odnosu na prijašnju industriju ipak postoje, pa autori navode sljedeće karakteristike moderne industrije⁹.

1. Ekstenzivno korištenje mehanički pokretanih strojeva
2. Uvođenje novih izvora energije, osobito fosilnih goriva
3. Raširena upotreba materijala koji se ne pojavljuju u prirodi.

---

³ Ibidem str. 94.

⁴ Ibidem str. 94.

⁵ Ibidem str. 98.

⁶ Ibidem str. 107.

⁷ Ibidem str. 107.

⁸ Ibidem str. 161.

⁹ Ibidem str. 161.

U ranoj fazi industrijalizacije najveći razvoj u primjeni energije uključivao je zamjenu drva ugljenom i upotrebu drvenog ugljena kao goriva te uvođenje parnog stroja u rudarstvu što je znatno smanjilo troškove metala i povećalo je njihovo korištenje, dok je primjena kemijskih znanosti načinila mnoštvo sintetičkih materijala. No promjene nisu bile samo na razini industrije; one bijahu društvene, intelektualne, trgovačke, financijske, poljoprivredne i političke¹⁰. Od osobite važnosti bile su upravo intelektualne promjene, ali do šire primjene znanja u ekonomiji dolazi tek za stotinjak godina. Industrijalizacija je najranije započela u Velikoj Britaniji, što autori pripisuju nizu razloga¹¹: rastu produktivnosti poljoprivrede, razvoju tekstilnih manufaktura, boljem položaju seljaka u odnosu na druge zemlje, otočnom smještaju, nižim transportnim troškovima, obilju izvora, političkoj stabilnosti, razvijenosti financijskog sustava, poticanju tehnološkog razvoja, zakona o smanjivanju siromaštva i dr. Iz nje se industrijalizacija postupno širila i na ostale zemlje Europe. (Belgija, Francuska, njemačke zemlje) i SAD. Zemlje poput Švicarske, Nizozemske, skandinavskih zemalja i Austro-Ugarske Monarhije industrijalizacija je zahvatila tek sredinom XIX. St., a u Japanu tek nakon meiji reforme u drugoj polovici XIX. st., dok su zemlje mediteranskog kruga (poput Španjolske, Portugala, Italije), jugoistočne Europe (Srbija, Crna Gora, Albanija, Rumunjska, Bugarska, Grčka) i carska Rusija za njima zaostajale do početka XX. st. Autori ističu niz zajedničkih razloga za nazadovanje ovih zemalja¹²:

1. Propustile su značajniju industrijalizaciju prije 1914., što je rezultiralo niskom razinom dohotka i visokim stupnjem siromaštva
2. Duboka "absymal" niska razina ljudskog kapitala, ali je to variralo među zemljama; Španjolska i Italija su u ovom pogledu bile "bogatije" od ostale skupine zemalja
3. Izostanak značajnije agrarne reforme, što je imalo za posljedicu nisku produktivnost u poljoprivredi
4. Sve zemlje je karakterizirala autoritarna, autokratska i korumpirana i neefikasna vlada.

Usporedno s razvojem svjetskog gospodarstva i rastućeg kolonijalizma XIX. st. je period integracije svjetskog gospodarstva. Integraciju je osobito propagirala Velika Britanija koja je u prvoj polovici XIX. st. bila najrazvijenija zemlja svijeta. U drugom dijelu stoljeća pretiče ju Njemačka i dolazi do "borbe za novu podjelu svijeta". Usporedno s tim XIX. st. karakteriziraju nove klasne razlike – dolazi do niza nemira diljem Europe (osobito 1848./49.). Rivalstvo između Velike Britanije i velikih saveznika s jedne strane, a Njemačke i njenih saveznika s druge strane najprije su doveli do Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.), a Pariški mir (1918.) nije stvorio temelje za trajniji mir. Velika kriza koja je uskoro uslijedila (1929.-1933.), a nakon nje i Drugi svjetski rat, prekinuli su tijekom integracije svjetskog gospodarstva.

Unatoč tome što je nakon Drugoga svjetskog rata uslijedila nova, blokovska podjela svijeta jer je u velikom broju zemalja, sljedeći primjer Sovjetske Rusije, uvedena socijalistička vlast i prekinut razvoj tržišnog gospodarstva, ovo razdoblje predstavlja "četvrtu logističku krivulju" za zemlje zapadne Europe, ali i SAD i Japan. Usporu zapadne Europe s jedne je strane, svakako, pomogla američka pomoć za njenu obnovu, kako iz humanitarnih razloga, tako i s ciljem da se spriječi nadiranje komunističkih stranaka koje su "prijetile"

¹⁰ O razvoju pojedinih gospodarskih sektora vidi poglavlje: Strategic sectors (Ibidem: str. 270-289.)

¹¹ Ibidem str. 220-224.

¹² Ibidem str. 256-257. O pojedinačnim primjerima šire vidi: Ibidem str. 257-265.

preuzimanju vlasti u Francuskoj, Italiji i Grčkoj. S druge strane, pomogla je i svijest da pojedinačno ne mogu rješavati svoje probleme, već u suradnji sa ostalim zemljama. Začetnice projekta "ujedinjene Europe": Francuska, Italija, Njemačka, Belgija, Nizozemska i Luksemburg, premda su se samo prije desetak godina borile na suprotnim stranama, zajedno s ostalim nekomunističkim zemljama Europe, neprestano rade na jačoj integraciji europskih zemalja. Stvorena je Europska unija. Do značajnijeg razvoja dolazi i u zemljama komunističkog bloka. On je bio osobito izražen do 1970-ih godina, ali zemlje istočnog bloka nisu više bile u stanju pratiti razvoj zapadnih zemalja. U tim zemljama, ako izuzmemo Kinu, domaće vlasti nisu stvorile temelje za dugoročniji ekonomski rast. Istočnoeuropske zemlje, kao i Slovenija i Hrvatska, relativno su uspješno prošle proces tranzicije, s komandne na tržišnu privredu. Za većinu njih ulazak u Europsku uniju, kao potvrda uspješnosti njihovih reformi, postao je realnost. Za republike Sovjetskog Saveza proces tranzicije teče manje uspješno. Svakako se ovdje ne smije zaboraviti ni niz siromašnih, novostvorenih zemalja tzv. trećeg svijeta koje su se u ovom periodu tek uspjele osloboditi bremena kolonijalizma, ali ne uspijevaju stvoriti temelje za snažniji gospodarski razvoj. One čine preko 2/3 Zemlje i, kao što je već napomenuto, autori su ove knjige, upravo razmišljajući o njima, krenuli na dugo putovanje u povijest. Period najsnažnijeg razvoja u povijesti čovječanstva (XX. st.) ujedno je i period rastućeg stupnja nejednakosti. On je ujedno i poslužio autorima kao ideja da probaju historijski valorizirati temelje tih nejednakosti.

KRITIČKA OCJENA DJELA

Naslov

Osnovna dva obilježja naslova su jasnoća i aktualnost. Osim osnovnog naslova, podnaslovom se pobliže objašnjava cjelokupni sadržaj djela. Njegova informativnost jasno odražava sadržaj i osobine tema. Već se iz sadržaja daje zaključiti da knjiga prikazuje gospodarske odrednice razvoja pojedinih društava od pretpovijesti pa sve do današnjih dana.

Aktualnost sadržaja

Ma koliko god termin *history* označuje nešto što je već prošlo i zastarjelo, to nipošto ne znači da je knjiga izgubila na aktualnosti. U to nas uvjerava i način na koji autori pristupaju problematici. U uvodu knjige, dakle prije obradbe pojedinih etapa gospodarskog razvoja svijeta, autori su najprije sagledali tekuće probleme svjetskog gospodarstva. Postavili su dva bitna pitanja "*Zašto su neki narodi bogatiji a drugi siromašniji?*" i "*Ako su neki narodi bogatiji, a drugi siromašniji, zašto siromašniji ne primijene metode koje su druge narode učinile bogatijima?*" Historijski im je pristup omogućio da barem sagledaju izvore tih bitnih problema suvremenog svijeta, premda ih ne mogu riješiti. Promatranjem na temelju povijesnih činjenica čini se da odgovor na prvo pitanje leži upravo u revolucijama i državnim udarima i totalitarnim režimima, ali i "zamkom siromaštva" (nedovoljnim ekonomskim razvojem, razlikama u dohotcima i sl.), dok je odgovor na drugo pitanje, po autorima, činjenica da sami potezi koji su pomogli obogaćivanju jednih naroda (kada bi se oni znali!) ne moraju zbog djelovanja u različitim okruženjima pridonositi i obogaćivanju siromašnijih naroda¹³. Na primjerima rasta i pada razvitka u prošlosti, autori su najbolje prikazali uzroke ekonomskog stanja koje nije poremećeno argumentima o efikasnosti ili poželj-

---

13

Ibidem str. 3

nosti pojedinih politika za specifične tekuće probleme, ali da nepoznavanje povijesti vlastodršce može dovesti u zabludu oko samog uzroka problema¹⁴.

Terminologija, stil i jezik

S obzirom da je ne karakteriziraju znatni citati, dakle sadrži opće poznate činjenice, moglo bi se reći da je knjiga pisana kao udžbenik za ekonomsku povijest. Međutim prilična detaljnost, svojstvena stilu ove knjige, odvraća nas od tog stava premda je značajno za kreiranje nastave iz ekonomske povijesti svijeta. Pisana je za sve koje zanima ekonomska povijest – kako ljude ekonomske struke, tako i one drugih zvanja.

Sadržaj knjige ne sadrži zaključak, ali se za dijelove knjige može reći da su strukturirani u jedinstvenu i logičnu cjelinu. Pristup autora u potpunosti odgovara temi djela i populaciji kojoj je knjiga namijenjena, a razumijevanju tematike bitno pridonose slike i karte koje se u nalaze knjizi.

Literatura

Knjiga na kraju sadrži opsežan popis literature za područje ekonomske povijesti svijeta koja može biti od velike koristi istraživačima ove problematike. S obzirom da je ova knjiga zasnovana na opće poznatim činjenicama, ona ne vrvi citatima iz pojedinih referenci. Spisak literature je naveden po poglavljima na principu "tko želi znati više" kako bi se zainteresirani za pojedine stadije razvoja mogli o njima više informirati.

ZAKLJUČAK

Možemo ukratko sažeti da knjiga prati razvoj gospodarstva (u najvećoj mjeri europskih zemalja dok se ostatak svijeta dotiče tek krajem XIX. i u XX. st.) po pojedinim etapama. U svakoj od tih etapa neki su krajevi prednjačili. U najstarijem periodu dominaciju su imala područja uz velike rijeke, a potom na značenju dobiva istočni mediteranski prostor (plodni polumjesec) i mediteranski kraj u cjelini (Fenikija, Grčka, Rim (do III. st.), Bizant (do XI. st.), talijanske državnice (XIII.-XV. st.) koji svoje značenje, osobito istočni dio, zadržavaju do velikih geografskih otkrića. Velika geografska otkrića su centar moći premjestila na sjever (Nizozemska, Britanija). Britanija je bila najznačajnija gospodarska sila cijelo XIX. st. i prvu polovicu XX. st. Pošto europske zemlje u Drugom svjetskom ratu ostaju razrušene, najjača gospodarska sila postaje SAD, a prate ju Japan i Europska unija. Najveći dio svjetskih gospodarskih tijekova i danas se odvija unutar ovih grupacija.

Dominaciju nad svjetskom ekonomijom ima svega nekoliko sila. Svjetski ratovi koji su uslijedili u XX. st. kao posljedica težnje za novu podjelu svijeta, samo su bili izraz borbe među njima za novu kontrolu nad svjetskim gospodarstvom. Pod njima su ostala mnoga svjetska prostranstva koja su ove sile koristile pri dobivanju resursa za razvijanje vlastite privrede. No sve jači val dekolonizacije donio je slobodu ovim narodima, ali im nije riješio njihove egzistencijalne probleme koje sve intenzivniji proces globalizacije može i produžiti. Zato borba ovih, novostvorenih zemalja za snažniji gospodarski razvoj i eliminaciju siromaštva svakako mora naići i na potporu visokorazvijenih zemalja. Knjiga, naravno, ne nudi rješenje kako eliminirati siromaštvo i povećati razinu dohotka ovih zemalja, jer joj to i nije osnovna namjera, ali zato iscrpno objašnjava historijsku pozadinu ovoga problema.

¹⁴ Ibidem str. 3-4.